

Yr Adar.

Os byddwch yn ffodus efallai y bydd ambell Hebog Tramor, Boda a Barcud yn troelli yn yr wybren wrth i chi grwydro'r fro. Mae Cigfrain yn gyffredin yn y cyffiniau, ac mae'n bosibl y gwelwch Walch Glas yn rhuthro gydag ymyl perth er mwyn ceisio dal adar mân. Mae'r coedwigoedd derw trawiadol yn gynefin pwysig i Wybedogion Brith, Corhedyddion y Coed, Teloriaid y Coed, a Thingochiaid, ac mae rhostiroedd yr ucheldir yn gartref i Gwtiaid Aur, Mwyalchod y Mynydd, a Chudyllod Bach. Ar lannau'r nentydd a'r afonydd efallai y byddwch yn gweld Bronwenod y Dŵr, Siglenod Llwyd a Phibyddion y Dorlan, ynghyd ag ambell Hwyaen Ddanheddog.

1 Yng Nghil-y-cwm, cofiwch edrych am y gwteri coblog, yr eglwys ganoloesol a'i murluniau hynod, a Chapel y Groes sy'n adeilad hyfryd. Ynghudd y tu cefn i'r eglwys, gan edrych dros afon Gwenlais, y mae'r Ysgoldy Fach, a fu'n un o Ysgolion Cylchynol Griffith Jones yn y ddeunawfed ganrif.

2 Bwthyn adfeiledig Efail Fach oedd man geni Morgan Rhys (1716-1779). Morgan Rhys oedd un o emynwyr mawr Anghydffurfaeth Cymru, a bu'n athro yn yr ysgolion cylchynol o 1757 ymlaen.

3 Mae'r hen ffordd Rufeinig o Lanyddyfri i Bumsaint yn croesi'r ffordd fawr yn y man hwn. Yn ôl Richard Fenton, yr hynafiaethydd, a welodd y ffordd yn gynnar yn yr 1800au "the portion I saw was a raised Ridge from 15 to 20 feet wide passing through a moory piece of ground, yet retaining a very solid and firm appearance."

4 Rhwng 1875 ac 1959, yr oedd **ysgoldy Berrisbrooke** yn ysgol eglwysig a wasanaethai ardal wledig eang.

5 Ger y man lle mae'r llwybr yn cyrraedd y ffordd fawr gallwch weld y **pwll lle crynhoid dŵr** ar gyfer y pynfarch i yrru melin flawd Golchfa. Mae adfeilion y felin i'w gweld o hyd ger y pwll.

6 Enwyd **pentref bychan Siloh** ar ôl y capel a sefydlwyd yno gan y Methodistiaid yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Saif Siloh ar un o ffordd y porthmyn, a slawer dydd yr oedd yno efail a thafarn a gâi eu defnyddio gan y porthmyn ar eu taith.

7 O ddiwedd yr ail ganrif ar bymtheg ymlaen **Cefntrefna** oedd cartref y Lewis Boweniciaid. Mae'r tŷ a'r tai mas atyniadol yn nodweddiadol o gartrefi mân foneddigion Sir Gaerfyrddin ar ddiwedd y ddeunawfed ganrif.

8 Mae **dau dwmpath llosg** yn y golwg ger y llwybr ar bwys tŷ Abergwenlais. Yn ôl archeolegwyr arferai'r twmpathau hyn o gerrig a golosg llosg, sydd yn dyddio o Oes yr Efydd, fod yn fannau coginio.

9 Codwyd **Capel Soar** tua 1740, ac mae'n bosibl taw dyma'r capel cynharaf gan y Methodistiaid yng Nghymru. Bu William Williams Pantycelyn (1717-1791), yr emynydd enwog, yn aelod oes yno.

10 Rhiw Cilgwyn yw un o'r manau gorau yn Sir Gaerfyrddin i gael golwg ar ogoniant y wlad gyfagos. Ar ben y rhiw mae olion fod y tir wedi ei aredig amser maith yn ôl, ac mae'n bosibl taw yn yr oesoedd canol y digwyddodd hynny ddiwethaf. Ar adegau yn y gorrffennol byddai cnydau yn cael eu tyfu ar dir uchel, gan fod yr hinsawdd yn dwymach nag yw ar hyn o bryd.

11 Os edrychir tua'r gogledd-orllewin mae adfeilion **plas Neuadd Fawr** yn y golwg, y tu hwnt i gaeau helaeth parcdir yr ystad.

The bird life.

Peregrine, Buzzard and Red Kite may be seen sharing the same thermals to gain height. Ravens are a common sight and a lucky observer might see a Sparrowhawk dashing along a hedgerow in pursuit of small birds. The beautiful Oak woodlands support important populations of Pied Flycatcher, Tree Pipit, Wood Warbler and Redstart while the upland heath is home to Golden Plover, Ring Ouzel and Merlin. The rivers and streams are frequented by Dipper, Grey Wagtail and Common Sandpiper and occasionally Goosander.

1 In **Cil-y-cwm** look out for the cobbled gutters, the medieval church with its fascinating wall paintings, and pretty Capel y Groes Independent chapel. Hidden behind the church, overlooking the river Gwenlais, is Ysgoldy Fach; this old school house was one of Griffith Jones's Welsh Circulating Schools in the 18th century.

2 The **ruined cottage of Efail Fach** was the birthplace of Morgan Rhys (1716-1779). He was one of the great hymn writers of Welsh nonconformity and served as a teacher in the Circulating Schools from 1757 onwards.

3 The **Roman road** from Llandovery to Pumsaint crosses the road at this point. The antiquarian Richard Fenton saw the road in the early 1800s and wrote "the portion I saw was a raised Ridge from 15 to 20 feet wide passing through a moory piece of ground, yet retaining a very solid and firm appearance."

4 From 1875 to 1959, **Berrisbrooke schoolhouse** was a church school, serving a wide rural area.

5 Where the footpath meets the road is the **pond that fed the mill leat** to power Golchfa Corn Mill. The ruins of the mill building can still be seen alongside the pond.

6 The **small village of Siloh** takes its name from its 19th century Methodist chapel. Siloh stands on a droving road and there was once a smithy and an inn here used by passing drovers.

7 **Cefntrefna** was the home of the Lewis Bowen family from the late 17th-century. The house and its attractive outbuildings are typical of the minor gentry homes of Carmarthenshire in the late 18th century.

8 Near the historic home of Abergwenlais, two **"burnt mounds"** lie close to the trackway. Such crescent-shaped mounds of burnt stone and charcoal, dating to the Bronze Age, are thought by archaeologists to be cooking places.

9 **Soar Chapel** was built in about 1740, and may be the earliest Methodist chapel in Wales. The famous hymn-writer William Williams Pantycelyn (1717-1791) was a lifelong member here.

10 **Rhiw Cilgwyn** is one of the most impressive viewpoints in Carmarthenshire. At the top of the hill, the ploughmarks that may have been left by medieval farmers can still be seen. Crops were grown at high altitudes at times in the past when the climate was warmer than at present.

11 The derelict **mansion of Neuadd Fawr** stands to the north-west of this point, and can be seen beyond the large fields of the estate parkland that lie alongside the road.

Gwalch glas Sparrowhawk

Ysgyfarnog Brown Hare

Llwybrau a Argymhellir
Hawliau Tramwyr Eraill

Recommended Route
Other Rights of Way

Hawffraint y Goron © Crown Copyright LA09007L/97/01

